

УДК 378.4 (477.54) "1805-2005"

Денисенко І.М. (м. Харків)

ДО 200-РІЧЧЯ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У пропонованій розвідці розглядаються віхи розвитку Харківського університету як вогнища культури і освіти на Слобожанщині.

Ключові слова; університет, історія розвитку, викладацька діяльність, російська освіта, програма дій.

Історія Харківського університету як складова частина історії вищої світської освіти у революційній Росії налічує багато "білих плям", вивчення яких, з відомих причин, стало доступним дослідникам лише після значної перерви. Серед них можна назвати взаємовідносини університету з церквою і особливо викладання та вивчення в ньому богословських і церковно-історичних дисциплін. Окремо стоїть питання внеску викладачів кафедр богослов'я і церковної історії у розвиток богословської та церковно-історичної науки того часу. Харківському університету вже виповнилося двісті років, але досить відомо свого часу постаті деяких університетських викладачів продовжують залишатися поза увагою сучасних дослідників історії університету.

Особливо небагато відомостей про викладачів вищезазначених кафедр. І якщо в останні роки з'явилися невеликі біобібліографічні праці, присвячені А.С. Лебедеву, Т.І. Вуткевичу, А.Г. Могилевському, М.С. Стелецькому [1, 2, 3, 4], то діяльність професора богослов'я Харківського університету, протоієрея **Василя Івановича Добротворського** (30 грудня 1822 р. - 12 вересня 1894 р.) досі фактично не досліджена. (Тут і далі дати подані за старим стилем).

36 років свого життя присвятив В.І. Добротворський Харківському університету. Однак, інформація про його життя та діяльність дуже мізерна. Коротку біографію професора та список його праць ми можемо знайти у виданні, присвяченому століттю історико-філологічного факультету Харківського університету [5], у статті А.С. Лебедева "Кафедра богослов'я в імператорском Харьковском университете" та його ж некролозі на смерть В.І. Добротворського [6, 7]. Ще кілька штрихів до біографії професора додають згадки про нього у періодичній пресі [8, 9, 10, 11 та ін.].

Уродженець Смоленської губернії, син священика (с.Удіново Бельського повіту), він отримав середню освіту у Смоленській духовній семінарії, а вищу - у Київській духовній академії. Після закінчення у 1847 році академічного курсу з атестатом першого розряду о. Василій був призначений вчителем логіки та психології у Смоленську духовну семінарію (31 жовтня 1847 р.), але незабаром його було переведено до Київської духовної академії (26 квітня 1848 р.), де він спочатку викладав, працюючи на посаді вчителя, грецьку і французьку мови, а потім, після отримання ступеня магістра богослов'я (4 травня 1849 р.), у званні бакалавра, - науку про богослужіння Православної церкви, канонічне право та предмети місіонерського відділення [5, с.7].

31 липня 1858 року В.І. Добротворський отримав призначення до Харківського імператорського університету, де став викладачем законодавства, логіки та психології (тоді ці предмети в російських університетах читав професор богослов'я). Вже 29 жовтня 1858 року його було затверджено ординарним професором по кафедрі богослов'я, логіки та психології. Викладання двох останніх дисциплін було покладено на о. Василя і після відновлення у 1860 році кафедри філософії - "впредь до приискания, преподавателя по этой кафедре" [6, с.90].

Як професор та священнослужитель, о. Василій був настоятелем Університетської церкви св. Антонія, він користувався повагою товаришів і студентів за світлий розум та глибокі знання. Так, А.С. Лебедев писав про нього: "Искренне верующий, он также искренне любил и благоговейно чтит науку; вера и знание сливались в нем. в одно просветительное начало, в силу которого и был он так дорог Университету. Чуждый узкой односторонности, он живо интересовался, движениями научной мысли в разных областях знания. А в области своей специальности, постоянно и неустанно следя, за движением богословской литературы - русской и иностранной, и сам был усердным деятелем" [Там же, с.91].

Початок його викладацької діяльності в університеті припав на час підготовки нового Статуту російських університетів. Як і попередні статутні документи, проект Статуту 1863 року підкреслив важливість вивчення студентами церковно-історичних дисциплін. Однак, змін у методичці їх викладання не передбачалося.

Саме питання про місце церковної історії в університетському навчальному процесі стало найбільш гострим під час обговорення проекту Статуту. Оскільки остання раніше входила до складу міжфакультетської кафедри богослов'я, її майбутнє як навчального предмету вирішувалося під час полеміки про те, чи треба взагалі викладати богослов'я в російських університетах.

У цьому ракурсі позиція професора богослов'я Харківського університету В.І. Добротворського є показовою. Він вважав, що затверджені програми Міністерства народної освіти надто великі і непридатні для викладання в університеті. Тому "... из круга богословских предметов следует избирать для чтения только общие и важнейшие пункты, раскрывать их ученым образом, дабы преюдавание богословия и церковной истории не казалось повторением уже слышанного и приносило пользу развитому мыслящему человеку" [12, с.342]. Також, на його думку, на кафедрі богослов'я для допомоги професору потрібен доцент,

який має здійснювати замани та читання деяких курсів [Там же, с.344].

За підтримки Св. Синоду спір про доцільність викладання богослов'я переріс в обговорення питання про відокремлення історії церкви як навчального предмету від кафедри богослов'я та придання йому самостійного значення.

Зрештою спроба пристосувати університетське викладання до потреб науки і суспільства за рахунок очищення світської освіти від її релігійно-морального оточення призвела до того, що позиція церковно-історичних дисциплін в університетах була посилена. Професора богослов'я, звільнюючись від викладання церковно-історичних курсів, отримали більшу можливість займатись вихованням студентського благочестя, а особливі кафедри церковної історії та церковного законодавства на гуманітарних факультетах університетів мали посилити церковні аспекти у професійній підготовці студентів.

Ці зміни у повній мірі знайшли своє відображення у структурі Харківського університету та об'ємі викладання у ньому православного богослов'я і церковно-історичних дисциплін.

Так, у 70-х роках XIX століття богослов'я читалося студентам I та II курсів усіх факультетів по 3 години на тиждень, а церковна історія - студентам III та IV курсів історико - філологічного факультету по 4 години на тиждень [13, с1].

Справі духовної освіти В.І.Добротворський служив не тільки викладанням, але й своїми друкованими працями, а також виданням журналу "Духовный вестник" (1862 - 1867), який сучасники вважали вельми цінним за велику кількість серйозних наукових статей, розміщених в ньому, що були написані як самим видавцем, так і іншими професорами університету - співробітниками журналу [Див.: 6, с.92 та ін.].

Окрім значної кількості друкованих статей о. Василя, цікавими для його характеристики є численні речі та проповіді, які "отличались всегда умелым выбором, тем, применительно к состоянию слушателей, и были словом христианского мыслителя, глубоко обдуманым, а потому и поучительным; его слушали, и глагол его не был тощ" [6, с.92].

Звертаючись літературної спадщини Добротворського, докладніше зупинимось на найбільш важливих його працях, які є основним внеском автора в богословську науку.

Найбільш рання з них - "О религиозном органе в душе человека" (1865). Тут автор подає критичний розбір протестантських поглядів на духовну організацію людини [14].

Вважаючи релігію союзом між богом та людиною, а богословську науку - "теоантропологией", тобто вченням про бога та людину в їх союзі між собою, він бачить необхідність встановити в науці повну гармонію основних елементів релігії. Тут важливо зазначити ту силу духа, яка й приймає участь у цьому релігійному союзі. Вимоги цієї сили мають бути головними провідними засадами при побудові богословської науки [14, с.4].

Під критичне перо автора потрапили три складові: розум, серце та совість. Саме в них містяться три істотних елемента духовного жит-

тя людини - знання, почуття та спонукання як рушійна чи зупиняюча сила.

Причому жодна з вищевказаних сил не може бути прийнята як релігійний орган, тому що релігія стосується всього життя людини, а не окремих сторін її життя [14, с.119].

Такий орган Добротворський вбачав у вірі, яка, на його жаль, часто розуміється як дещо протилежне знанню. На його думку, у вірі знання є невід'ємним від відчуження, бо віра не відкидає самодіяльності розуму у сприйнятті, а особливо у засвоєнні божественних істин, вона є "дей ствие разумное и открывается нам в религиозном знании" [14, с.128].

Особливо гостро у Росії проблема взаємозв'язку віри та науки постала у II пол. XIX ст., коли світське знання намагалось якомога далі відмежуватись від знання релігійного та довести власну значущість. Цій течії протистояли вчені-богослови, які прагнули довести зворотню залежність та бачили у вірі наставницю як природничих, так і, як тоді говорили, морально - політичних наук, що бурхливо розвивалися.

Відомий історик церкви В.П. Знаменський відзначав, що у Росії тільки у II пол. XVIII ст. стали говорити про науку як засіб до загального гуманного розвитку. До цього мало місце лише вивчення чогось чітко окресленого, придатного тільки у вузько - практичному відношенні, а сама спеціальна освіта страждала від надзвичайної невизначеності курсового складу. Причому такий утилітарний погляд на освіту став змінюватись і в історії російської освіти почався поворот до нового, кращого порядку, остаточно встановлення якого належить саме XIX сторіччю [15, с.15].

До середини XIX століття вітчизняна богословська наука трималась дуже ізольовано від руху дійсного світського життя. Знайомство з рухом західної богословської науки припускалось тільки у духовних академіях та, почасти, в університетах. Прикладна ж, практична частина духовної науки завзято витала лише у вищих сферах відірваної моралі, яка ні до чого не має відношення та випускає з виду життя звичайних мирських людей.

Церковні вчителі повинні пристосовуватися до потреб сучасного життя: "...значительно спустить свой прежний тон, заговорить более современным языком, обратит внимание на плоды западной богословской науки и на произведения, отрицательного направления, а также позаботиться о необходимых средствах к сближению православия с современной жизнью, которая все более уходила из-под влияния Церкви" - писав В.П. Знаменський [16, с.4].

Небайдужий справі духовної освіти митрополит московський Філарет (Дроздов) вбачав необхідність у розширенні знань як природничих, так і духовних. Він писав: "Исследование природы имеет свою пользу, когда открывает в ней силы и средства, удовлетворяющие потребностям жизни человеческой... И может сделаться путем, к премудрости, когда видна божественная суть исследуемого предмета" [17, с.64].

Для о.Василя ж сфера віри та сфера знання одна й та ж - сфера істини. Причому істини релігії

вание исторически раскрылось из начал содер-
жимого там христианства. Отрицательные
явления не исключительны и не всеобщы — они
могут быть обуславливаемы характером самих
религиозных учений" [22, с.88].

Наука може здійснювати могутній та благо-
творний вплив на своїх вихованців, але за однієї
дуже важливої умови - розвиток розуму завжди
має супроводжуватися "преуспєaniem нравствен-
ным" - в цьому досконалість науки. Але наука у
Росії не в змозі дати того, що ще не може бути
названо її надбанням, а саме - релігійна освіта
усього російського суспільства. Більш того, Доб-
ротворський вважає, що навіть освічені класи
недостатньо знайомі з "религиозной стороной
русского быта", у той же час, знайомство із захід-
ними релігійними течіями мало просуювають
вперед знання вітчизняної віри [22, с.90].

Таким чином, пов'язуючи наукове пізнання і
релігію, він висуває програму дій для російського
студентства, кожний представник якого мусить
мати: "... ум исследовательский и основательный,
не останавливающийся на внешних явлениях, но
восходящий от явлений к их причинам и законо-
мерностям; ум строгий к самому себе и методич-
еский, действующий по требованиям научного

мышления; и, наконец, - самостоятельный". Це
не значить добиватися наукового вирішення усіх
питань, що зацікавили допитливий розум виключ-
но самому - "Истинная самостоятельность тре-
бует предварительного знакомства с разнообраз-
ными течениями и теориями. Образовать такой
ум - зрелый, строго - научный, самостоятель-
ный — высшая задача, подлежащая, каждому,
посвящающему лучшие годы своей зрелости делу
высшего научного образования" [23, с.5].

Підводячи підсумок дослідженню поглядів
В.І. Добротворського на зв'язок віри та науки,
треба відмітити, що він намагався поставити на
перше місце саме віру як необхідну частину будь-
якої освіти і наукової діяльності, в основі якої
також обов'язково має бути присутнім релігій-
ний елемент, бо інакше наука позбавляється Бо-
жого заступництва і не може досягти у своїх дос-
лідженнях "основ всего сущего".

Своїми дослідженнями та пастирською діяль-
ністю професор Харківського університету
В.І. Добротворський зробив значний внесок у роз-
виток вітчизняної богословської науки. Також,
не повинна залишитися без уваги і його викла-
дацька діяльність, якій він присвятив не одне
десятиліття свого життя.

Примітки

1. Кунденко Л.В., Посохов СІ. Професор Харківського університету А.С. Лебедев: сторінки біографії та наукової творчості // Віра і Розум. - 2000. - № 1. - С 216 - 224.
2. Швець В. Жизнь и деятельность профессора - богослова Тимофея Буткевича // 200 років Харківській єпархії. - Х., 1999. - С. 38 - 44.
3. Шудрик И.А. Жизнь, духовное наследие и мученическая смерть профессора, протоиерея Николая Стеллецкого // Віра і Розум. - 2000. - С. 71 - 78.
4. Зайцев Б.П., Мигаль Б.К. Первый професор богопознания и христианского учения Харьковского университета, протоиерей Афанасий Могилевский // Віра і Розум. - 2002. - № 3. - С. 272 - 277.
5. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования. - Х., 1908.
6. Лебедев А.С. В.И. Добротворский (некролог) / Записки ХУ. - 1894. - Кн. 4. - С. 90 - 92.
7. Лебедев А.С. Кафедра богословия в императорском Харьковском университете // Записки ХУ. - 1896. - Кн. 2. - С. 65 - 86.
8. Вера и разум. - 1884. - Март. - С. 189, 192.
9. Вера и разум. - 1884. - декабрь. - С. 706, 708.
10. Харьковские губернские ведомости. - 1893. - № 17. - С. 2.
11. Церковные ведомости. - 1889. - № 15 - 16. - С. 141.
12. Замечания на проект общего устава императорских российских университетов. - СПб., 1862.
13. Обзорение преподавания предметов и распределение лекций и практических занятий по историко-филологическому факультету Харьковского университета на 1870/1871 акад. год. - Х., 1870.
14. Добротворский В.И. О религиозном органе в душе человека. - Х., 1865.
15. Знаменский В.П. Духовные школы в России до реформы 1808 г. - Казань, 1881.
16. Знаменский В.П. Православие и современная жизнь. - М., 1906.
17. Филарет (Дроздов) Слова и речи. - М., 1882. - Т. 4.
18. Добротворский В.И. Основное богословие. - Х., 1888.
19. Добротворский В.И. Православное догматическое богословие. - Х., 1896.
20. Добротворский В.И. Критический метод в исследовании о книгах Святого Писания. - М., 1883.
21. Добротворский В.И. Несколько слов о связи между верой и наукой // Духовный вестник. - 1863. - Т. 5. - С.38 - 61.
22. Добротворский В.И. Слово, сказанное в церкви императорского Харьковского университета 17 января 1865 года // Духовный вестник. - 1865. - Т. 10. - С.86 - 93.
23. Добротворский В.И. Речь на молебствии пред началом учения в императорском Харьковском университете 1-го сентября 1879 года. - Х., 1879.

Summary:

In the suggested research the landmarks of the Kharkiv University development are envisaged. They are treated as centres of culture and education in Slobozhanshchyna.

Key words: university, development theory, teacher's work, Russian education, program of actions.